

KAISA HÄKKINEN ja JORMA HANNIKAINEN

Tukholman suomalaisen seurakunnan luterilainen graduale

Tukholman suomalaisen seurakunnan arkistossa on nykypäiviin asti säilynyt muutamia käsikirjoituksia, jotka sisältävät reformaatioaikana laadittua suomenkielistä jumalanpalvelusaineistoa. Käsikirjoituksia on kirkkomusiikin näkökulmasta esitellyt Erkki Tuppurainen (1999). Tukholman suomalaisen seurakunnan varhaisvaiheita ovat kuvanneet viimeksi Jyrki Knuutila (2010) ja Lauri Pihlajamaa (2010).

Tukholman käsikirjoituksissa käytettyä suomen kieltä ei ole varsinaisesti tutkittu. Martti Rapola (1934) on selvittänyt kahden runomuodoltaan poikkeuksellisen virren rakennetta ja ikää, mutta mitään tarkempaa kielellistä tai kodikologista analyysia ei Tukholman teksteistä ole toistaiseksi julkaistu. Käsillä olevassa artikkelissa aloitetaan tämä tarkastelu Tukholman suomalaiseksi gradualeksi nimitetyn kokoomakäsikirjoituksen suomenkielisten tekstien osalta (Schalin¹ 135). Tarkoituksena on tutkia, mitä suomenkielisiä lauluja käsikirjoitus sisältää, millaisia kielellisiä erityispiirteitä niissä voi havaita ja mikä on Tukholman suomalaisen gradualen suhde muihin reformaatioajan laulukäsikirjoituksiin.

Tukholman gradualen tekstejä verrataan erityisesti Westhin koodeksina tunnetun käsikirjoituksen vastaaviin osiin käsikirjoitusten mahdollisten yhteyksien selvittämiseksi. Rauman kappalaisen Mathias Westhin on ennen Raumalle tuloaan oletettu toimineen Tukholman suomalaisen seurakunnan saarnaajana (Pihlajamaa 2010), ja tästä syystä tutkimuksen yhtenä keskeisenä tavoitteena on selvittää, löytyykö Tukholman käsikirjoituksesta tätä hypoteesia tukevaa todistusaineistoa. Tekstien lisäksi käsikirjoitusten mahdollisia yhteyksiä selvitetään sävelmätutkimuksen keinoin. Tukholman laulukirjaa verrataan myös Kansalliskirjastossa säilytettävään Antonius Canutin käsikirjoitukseen (Schalin 127), koska tämä käsikirjoitus on todistettavasti aikanaan kuulunut Tukholman suomalaisen kirkon omistukseen.

¹ Olav D. Schalin on julkaissut luettelon ja lyhyen kuvauksen Suomen reformaation toteutumista valaisevista käsikirjoituksista ja painetuista teoksista. Schalinin käsittelemään aineistoon on tapana viitata niillä numeroilla, joita Schalin (1946) itse on julkaisussaan käyttänyt.

Nimitystä *luterilainen graduale* on perinteisesti käytetty sellaisista kokoomakäsikirjoituksista, jotka sisältävät luterilaisen messun pysyviä ja vaihtuvia osia eli ordinarium- ja proprium-osia. Monissa käsikirjoituksissa on aineistoa myös rukoushetkien viettämistä varten. Sen sijaan keskiajan katolisissa gradualeissa on ollut tyypillisesti vain proprium-lauluja eli messun vaihtuvia osia.

Tukholman suomalaisen seurakunnan synty ja varhaisvaiheet

Ruotsi siirtyi luterilaisen reformaation kannalle virallisesti vuonna 1527. Kuningas Kustaa Vaasa erotti Ruotsin kirkon paavin johtamasta roomalaiskatolisesta kirkosta ja julistautui itse sen ylimmäksi johtajaksi. Västeråsin valtiopäivät määräisivät saarnaamaan Jumalan sanaa puhtaasti koko valtakunnassa. Ruohonjuuritasolla opillinen ja käytännöllinen uudistaminen tapahtuivat kuitenkin vasta vähitellen. Kuningaskaan ei kiirehtinyt vaatimaan nopeita ja radikaaleja muutoksia jumalanpalveluselämässä, sillä sellaisten pelättiin aiheuttavan turhia levottomuuksia ja ehkä väkivaltaistakin vastustusta. (Tarkemmin esim. Knuutila 2010.)

Muutoksia lähdettiin aktiivisimmin toteuttamaan Tukholmassa, jonne reformaation opit olivat Saksasta levinneet nopeasti ja jossa kaupungin raati suhtautui uudistuksiin myötämielisesti. Wittenbergissä vuoden 1517 dramaattisia tapahtumia omin silmin seurannut Olavus Petri laati ruotsinkielisen messujärjestyksen vuonna 1529, ja sen muokattu versio julkaistiin painettuna vuonna 1531. Uuden järjestyksen mukainen ruotsinkielinen messu pidettiin Strängnäsin tuomiokirkossa vuonna 1532, ja sen jälkeen sitä alettiin ottaa käyttöön muuallakin mahdollisuuksien mukaan. Turun tuomiokirkossa pidettiin ensimmäinen ruotsinkielinen jumalanpalvelus vuonna 1534, ja saarnaajana toimi Pernajassa syntynyt Laurentius Canuti. (Pirinen 1962, 82–85; Knuutila 2010, 87–90.)

Reformaatio velvoitti käyttämään jumalanpalveluksissa ja kirkollisissa toimituksissa kansan omaa kieltä. Ruotsin valtakunnan suurin vähemmistökieli oli suomi, jota puhuttiin Pohjanlahden molemmin puolin. Tukholmaan oli jo keskiajalla muuttanut suomenkielistä väkeä monista eri syistä, esimerkiksi työskentelemään kruunun, kirkon tai porvariston palveluksessa tai itsenäisissä ammateissa, kuten käsityöläisinä tai kauppiaina. Kielellisesti Tukholman suomalaisyhteisö oli heterogeeninen, sillä vaikka tavallisimmin Tukholmaan lähdettiin Varsinais-Suomesta, Satakunnasta tai maan ruotsinkielisiltä rannikkoalueilta, esimerkiksi rikostilastot todistavat, että väkeä oli muuttanut valtakunnan pääkaupunkiin myös muista osista Suomea (Tarkiainen 1990, 26–27).

Reformaation myötä syntyneessä uudessa tilanteessa Tukholman raati katsoi tarpeelliseksi, että kaupungin seurakuntaan kuuluville suomalaisille nimitettäisiin oma, suomenkielinen saarnaaja. Vuonna 1533 annettiin määräys, jonka mukaan jo pahasti rappiolle päässeen dominikaanikonventin lattia piti tasoittaa, jotta seurakunnan suomalainen saarnaaja olisi voinut asua ja työskennellä rakennuksessa. Saarnaajan nimeä ei asiakirjassa mainittu, eikä sitä löydy muistakaan tätä aikaa koskevista dokumenteista. (Tarkiainen 1990, 13–19.)

Tukholman suomalaisen seurakunnan papistoa tutkinut Lauri Pihlajamaa on perustellut ajatusta, jonka mukaan ensimmäinen saarnaaja olisi ollut Mathias Westh, joka myöhemmin siirtyi Rauman kappalaiseksi ja koulumestariksi (Pihlajamaa 2010). Asiakirjoissa ensimmäinen selvästi nimeltä mainittu suomalainen saarnaaja on kuitenkin vasta lain-suomentajana tunnettu herra Martti, Martinus Olavi eli Mårten, joka aloitti työskentelynsä Tukholmassa vuonna 1545 (Tarkiainen 1990, 44–52).

Tukholman suomalaisen seurakunnan historiaa perusteellisesti selvitellyt Robert Murray (1954) on joutunut toteamaan, ettei seurakunnan kaikista papeista ja toiminnasta sen alkuvaiheen osalta ole mahdollista enää jälkepäin saada täsmällisiä tietoja. Näin ollen jää hämäräksi, ketkä seurakunnan piirissä työskennelleet henkilöt ovat osallistuneet suomenkielisen jumalanpalvelusaineiston tuottamiseen, missä määrin sitä on käännetty itse ja missä määrin kopioitu muualta. Seurakunnan työntekijöistä ei 1500-luvun puolelta herra Martin lisäksi tunneta nimeltä ketään, joka varmasti olisi itse tehnyt suomenkielisiä käännöksiä, vaikka muutamista käsikirjoituksista tiedetäänkin, että ne ovat syntyneet 1500-luvun puolella. Martiltakaan ei tiedetä säilyneen hengellisiä tekstejä, vaan ainoastaan suomennos kuningas Kristofferin maanlaista. Sen sijaan 1600-luvun alusta tunnetaan nimeltä ainakin kaksi Tukholmassa vaikuttanutta suomalaista, Thomas Georgii ja Olaus Elimaeus, jotka ovat eri tavoin aktiivisesti osallistuneet suomenkielisen kirkollisen aineiston tuottamiseen (Tarkiainen 1990, 69–70).

Ennen kuin Turkuun perustettiin ensimmäinen kirjapaino vuonna 1642, kaikki suomenkieliset teokset painettiin Tukholmassa. Niistä ensimmäisiä olivat Mikael Agricolan teokset 1540-luvulla ja 1550-luvun alussa. Näitä kirjoja käytettiin tietysti myös Tukholmassa, ja seurakunnan arkistossa on niistä muutamia säilynytkin (Heininen 2007, 375). Agricolan teoksissa ei kuitenkaan ollut kirkkolaulujen sävelmiä, joten painettujen teosten rinnalla ja lisäksi oli käytettävä myös käsikirjoituksia. Sävelmiä ei ollut myöskään Paulus Juustenin messukirjassa (1575) eikä Jacobus Finnon virsikirjassa (1583). Näin ollen musiikkikäsikirjoitukset säilyivät arvokkaana käyttöaineistona pitkälle reformaation jälkeiseen aikaan asti.

Stockholms sångbok

Tukholman luterilainen graduale on osa laajempaa kokoomakäsikirjoitusta, joka on pääosin latinankielinen. Alan kirjallisuudessa kokonaisuus tunnetaan nimellä *Stockholms sångbok*. Olav D. Schalin on omissa tutkimuksissaan tullut siihen tulokseen, että käsikirjoitusaineistosta on erotettavissa kaksi eri-ikäistä kokonaisuutta, jotka hän on luettelossaan numeroinut erikseen. Numeroksi 103 on merkitty vanhempi osa, jonka Schalin arvelee syntyneen 1500-luvun jälkipuoliskolla ja joka käsittää lehdet 1–191. Käsikirjoituksen uudempi osa eli lehdet 192–228 on merkitty numerolla 135. Tämän Schalin ajoittaa 1600-luvun keskivaiheille. Ajoitus perustuu toisaalta sisältöön ja ulkoisiin tuntomerkkeihin, toisaalta siihen, että kirjaan on tehty käyttäjän merkintä 7.2.1664. Merkinän perusteella ei kuitenkaan voi automaattisesti päätellä kirjoitusaikaa. Se kertoo varmasti ainoastaan sen,

että viimeistään tällöin kyseinen käsikirjoitussivu on ollut olemassa. Suomenkieliset laulut ovat numerolla 135 merkityn käsikirjoituskoosteen eli luterilaisen gradualen lopussa.

Käsikirjoituksen lehdet on numeroitu juoksevasti, mutta numerot on tehty jälkeensä lyijykynällä, osin virheellisesti. Vanhemman osan kolme lehteä (numeroilla 6, 8 ja 138 merkittyjen lehtien jäljessä) on jäänyt numeroimatta, joten todellisuudessa käsikirjoituskooste käsittää 231 lehteä. Lisäksi muutamat lehdet ovat väärässä järjestyksessä. Alkuperäisestä lehtien tai sivujen numeroinnista ei ole merkkejä. Koko laulukirjan rakenne käy ilmi seuraavasta asetelmasta (Tuppurainen 1999; ks. myös Knuutila 2010, 83):

Nide	sivut ²	kirjan tyyppi	liturginen käyttö
I	2r–14v	Latinankielinen tonarium	kahdeksan kirkkosävellajin (moodin) esitys psalmilaulua varten
I	15r–29v	Ruotsin- ja latinankielinen kyriale	lauluja messun pysyviin osiin
I	30r–171r	Latinankielinen antifonarium	antifoneja rukoushetkiä varten
I	172r–185v	Latinankielinen sekventarium	juhlapäivien messulauluja
I	186r–191v	Latinankielinen hymnarium	hymnejä rukoushetkiä varten
II	192r–207v	Latinankielinen luterilainen graduale (alkuosa)	jouluaaton ja -päivän rukoushetkilauluja, nuottikirjoitusharjoitelmia sekä pääsiäispäivän rukoushetkilauluja
II	208r–228v	Latinan-, suomen- ja ruotsinkielinen luterilainen graduale (loppuosa)	helluntain rukoushetkilauluja sekä lauluja messun pysyviä ja vaihtuvia osia varten

Luterilaisen gradualen kohdalta käsikirjoitus on sidottu väärin sillä tavoin, että kaksi lehteä on vaihtanut paikkaa keskenään. Käsikirjoituksen numeroinnin mukaan nämä ovat lehdet 211 ja 218. Esiteltäessä käsikirjoitusta jäljempänä on hakasulkeisiin merkitty käsikirjoituksen oma, virheellinen numerointi ja sen rinnalle ilman sulkeita käsikirjoituksen sisällön mukainen oikea numerointi (jota siis ei näy itse käsikirjoituksessa). Ruotsin- ja suomenkielisten laulujen alkusanojen yhteydessä on mahdollisuuksien mukaan mainittu myös laulujen yleisesti tunnettu latinankielinen nimitys, jotta ne on helpompi tunnistaa ja tarvittaessa löytää käsikirjallisuudesta.

2 Käsikirjoituksessa on numeroitu lehdet, ei sivuja. Sivun oikea puoli on yleisen käytännön mukaan merkitty kirjaimella r = recto, kääntöpuoli kirjaimella v = verso.

Luterilaisen gradualeen kolmikielisessä loppuosassa sivulla 208r on ensin ruotsinkielinen sekvenssi *Then helge andes nådh* (*Sancti Spiritus adsit*). Tämän jälkeen tulee suomenkielinen *Te Deum*, joka alkaa sanoilla *O Jumala sinua mö kijtämme*, sivuilla 208v–209v. Sivulla 210r–216r on suomenkielinen kyriale eli messusävelmäsarja. Siinä ensimmäisenä on 1600-luvulla yleistynyt joka-aikainen eli vuoden juhlattomalle ajalle tarkoitettu sarja. Sen jälkeen tulee juhla-aikojen sarjoihin kuuluvia osia sekä vanhempi joka-aikainen sarja.

Suomenkieliset propriumlaulut alkavat sivulta 216v. Ensin on helluntaiantifoni *O sinä pyhä hengi tule, täytä* (*Veni Sancte Spiritus, reple*), jonka jatkoksi on merkitty kadenssimelodian ja viittauksen muodossa *Magnificat* eli Marian kiitoslaulu. Ajan tavan mukaan (Tuppurainen & Hannikainen 2010, 103) sen sävelmää ei ole kirjoitettu näkyviin. Sitten tulee sivulta 217r alkaen joulusekvenssi *Caiki christitýt iloican* (*Laetabundus exultet fidelis*), jonka kertosäkeeksi on sivulle 217v ilman nuotteja kirjoitettu *Christus alas astui tuiust*. Sitten seuraa samalta sivulta 217v alkaen pääsisäissekvenssi *Jesus Christus uhrix meille* (*Victimae paschali laudes*), jonka kertosäkeenä sivulla [211r] 218r on ilman nuotteja *Christus nous jylös cuolemanhaudast*.

Tämän jälkeen seuraa latinankielisiä lauluja sivulta [211v] 218v sivulle 222v. Näistä ensimmäinen alkaa suomenkielisen sekvenssin lopun ja kertosäkeen sisältävän sivun kääntöpuolelta, joten tällä kohdin ei voi ajatella latinankielisen tekstin joutuneen suomenkielisen aineiston joukkoon sivujen väärän järjestyksen takia. Ensin on *Sancti Spiritus adsit* sivulta [211v] 218v sivulle 219v. Sitten tulee samalta sivulta alkava *Veni sancte spiritus et emitte*, joka jatkuu sivulle 220r. Saman sivun alareunasta alkaa *Discubuit Iesus*, joka päättyy sivun 221r ylimmälle riville. Sen jälkeen tulee vielä viidennessä moodissa *Venite, exultemus*, joka loppuu sivulle 222r. Kahdeksannen moodin *Venite* on kopioitu lehdelle 195r–v. Laulukirjan ensimmäiseen osaan on kopioitu *Venite*-laulut kaikissa kahdeksassa kirkkosävellajissa.³ Laulukirjan *Venite*-sävelmien erot viittaavat siihen, että toisen osan *Venite*-laulut on kopioitu jostakin muusta lähteestä kuin laulukirjan ensimmäisestä osasta. Käsikirjoituksen sekakielisyydessä ei ole mitään erityistä, sisältyihän myös Turun hiippakunnan luterilaisiin nuottikäsitteisiin aivan yleisesti samojen laulujen latinan-, ruotsin ja suomenkielisiä versioita.⁴

Latinankielisen osuuden jälkeen tulee yksi tyhjä lehti. Sen jälkeen alkaa sivulta 223r mensuraalinuotein kirjoitettu *O Jumall sinua ki[j]ttäm* (*Te Deum*), joka näyttää olevan aivan samanlainen riimitetty versio kuin on Jacobus Finnon virsikirjan viides virsi. Tukholman gradualeessa sanoja on kuitenkin vain neljän ensimmäisen säkeen verran. Nuottiosuus on täydellinen, ja se jatkuu sivun 224r loppuun asti. Mahdollisesti saman käden kopioimana *O Jumal[l] sinua kijthäm* on ulkoasultaan huoliteltuna ja tekstiosuudeltaan täydellisenä Antonius Canutin käsikirjoituksessa (f. 5v–6v).

Sivuilla 224v–225v on koraalinyaatiolla merkitty sekvenssi *Pyhän Hengen armo* (*Sancti Spiritus adsit*), ja tämän jälkeen seuraa sivuilla 225v–227r Nikean uskontunnustus (*Mö*

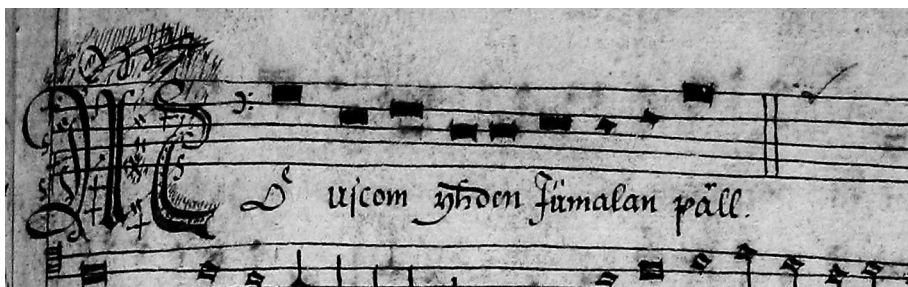
3 Tukholman laulukirja 6Bv–14r. 6B on lehteä 6 seuraava numeroimaton lehti.

4 Esimerkiksi vuoden 1605 vaiheilla laaditussa Urjalan käsikirjoituksessa nämä ovat perätysten joulun pääsisäissekvensseistä (Hannikainen 2013, 46).

uscom yhden Jumalan päll), jonka sävelmä on kirjoitettu mensuraalinuotein. Sekvenssi ja uskontunnustus ovat mahdollisesti saman henkilön kopioimia kuin Antonius Canutin käsikirjoituksessa (f. 1r–v ja 18r–19r). Sen jälkeen on vielä yksi koraalinuotein kirjoitettu sekvenssi, *Tule Pyhä Hengi tän (Veni Sancte Spiritus et emitte)* sivuilla 227r–228v. Sekvenssi päättyy sivun yläreunaan, ja loppu on tyhjää. Sekvenssi alkaa uskontunnustuksen lopun sisältävän sivun kääntöpuolelta, joten uudempaa nuottikirjoituskäytäntöä noudattava uskontunnustus on kirjoitettu ennen kuin perinteisempää käytäntöä seuraava sekvenssi. Sanojen osalta käsiala näyttää pysyvän koko ajan samana, vaikka nuottikirjoituksessa notaatio vaihtuu. Vaihutumisen syynä on ilmeisesti traditio: Nikean tunnustuksessa käytetty sävelmä (Graduale Romanum IV) on muissakin suunnilleen samanaikaisissa ruotsin- ja suomenkielisissä lähteissä kirjoitettu aina mensuraalinotaatiolla kontekstista riippumatta. Tähän palataan jäljempänä. Antonius Canutin käsikirjoitukseen *Tule Pyhä Hengi tän* -sekvenssi (f. 19r–v) on kopioitu erilaisella käsialalla, mutta muuten kopiot ovat samanlaisia. Notaatiossa ovat muun muassa samat, aivan ilmeiset virheet nuottien ja avaimien sijoittelussa.

Kuva 1. Nikean uskontunnustuksen alkusäe Tukholman laulukirjassa.

Kuva 2. Nikean uskontunnustuksen alkusäe Antonius Canutin käsikirjoituksessa.

Tukholman suomalaisen gradualen propriumlaulujen suhde muihin samanaikaisiin laulujulkaisuihin

Tukholman suomalaisen gradualen propriumlaulujen valikoimassa ei ole mitään ainutlaatuista tai erikoista. Kaikki laulut tunnetaan muistakin lähteistä, ja kaikille lauluille tunnetaan kansainvälisiä esikuvia. Näin ollen kirjassa ei ole mitään uusia alkuperäisteoksia eikä myöskään sellaisia kansainvälisten laulujen suomennoksia, joita ei olisi tavattu jo varhaisemmista suomenkielisistä lähteistä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei lauluteksteissä olisi mitään tutkittavaa. Lauluja, joita reformaatioaikana laulettiin joko latinaksi, saksaksi tai ruotsiksi, suomennettiin ja kopioitiin monella taholla, ja käännöksissä saattaa olla kääntäjien idiolekteihin perustuvia eroja jopa silloin, kun käännös on tehty täsmälleen samasta lähtötekstistä. Suosituista lauluista oli olemassa monia versioita myös muilla kielillä, esimerkiksi *Te Deumista* oli käytössä sekä vanha proosamuotoinen teksti että runomuotoinen, riimillinen versio. Laulutekstit olivat yhteistä hyvää, jota saattoi kopioida ja myös muokata varsinkin siinä tapauksessa, ettei teksti ollut suoraan Raamatusta. Tulevien pappien oli suorastaan välttämätöntä kopioida itselleen tarpeellista käsikirjallisuutta opiskeluaikanaan. (Tuppurainen [toim.] 2012, 7.)

Vaikka ”sama” teksti esiintyy useissa reformaatioaikaisissa lähteissä, todellisten yhteyksien osoittaminen vaatii yksityiskohtaista vertailua. Laulujen osalta vertailu täytyy ulottaa koskemaan sekä sanoja että sävelmää. Koska Mathias Westhiä on viimeaikaisessa tutkimuksessa arveltu Tukholman suomalaisen seurakunnan ensimmäiseksi saarnaajaksi, on erityisen kiinnostavaa selvittää, onko Tukholman gradualen lauluissa yhtymäkohtia Westhin koodeksiin.

Te Deum

Te Deumin vanhin kirjallinen suomennos on ilmeisesti se, joka löytyy Agricolan *Rukouskirjan* näköispainoksen sivuilta 193–195. Tämä suomennos on tuskin Agricolan itsensä tekemä, sillä monikon ensimmäisen persoonan pronomininä on siinä johdonmukaisesti *mö* (= *myö*), joka Agricolan teoksissa muuten on äärimmäisen harvinainen. Hänen omaan idiolektiinsa *myö* ei ole kuulunut siitä päätellen, ettei se esiinny hänen omissa esipuherrunoissaan kertaakaan (runojen kielestä Häkkinen 2012a).

Alla on esitetty rinnakkain Agricolan *Rukouskirjan* ja Tukholman suomalaisen gradualen *Te Deum*. Rakenteellisesti eroavat kohdat on lihavoitu, ja merkinnät on pääsääntöisesti tehty nuorempaan eli Tukholman tekstiin. Agricolan osuudessa on lihavoitteja ainoastaan silloin, kun siinä on jotakin Tukholman tekstistä kokonaan puuttuvaa. Huomiota on kiinnitetty kieliopillisiin eroihin, sanastoon ja sanajärjestykseen, mutta sellaisia kohtia, joissa on kysymys vain saman sananmuodon erilaisesta (murre)variantista (esim. *tunnustamma – tunnustamme; Apostolin – Apostoliten*), ei ole merkitty.

Te Deum Agricolan Rukouskirjassa	Te Deum Tukholman gradualeessa
<p>Kijttekem Jumala Mö tunnustamma hende herraxi. Sinua ijancaikista ijse kunioijta caiki maailma. Sinua caiki engelit Taijuat ja caikinaiset wallat. Sinua kijtte Cherubin ia Seraphin sanoden ilman loppu. Pyhe. Pyhe. Pyhe herra Jumala Sabaoth. Teudet ouat seke taijuat ette maad Sinun kunnias herraudesta. Sinua kijttepi pyhe Apostolin iocko. Sinua mös kijtteuet caiki pyhet Prophetadh. Nijn mös kircat martijrit kitteuet sinua wahualla todistoxell. Se pyhe seuracunda mailmasa tunnusta sinun isexi ylenpaldisesa wallas. Ja sinun totisen ia aijnolan poijan. Nijn mös lohuttaijan pyhen hengen. Sine Christe kunnian Kuningas. Sine olet Isen ijancaikinen poica. Eij sine wieroinnut neitzuden cocto miehus ottaden wapataxes Inhimisten suku. Sine sorsit coleman ja auasit Taijuahat nillen wscouaijsten. Sine istut Jumalan oiijkealla sinun Ises cunniasa. Ja sine toijuotan tuleuaxi domarixi. Nijn mö sijs rukoelema sinua palueliaijtas autaman iotca sine callilla werelles lunastit. Ja anna heille ijancaikinen ijlo sinun pyhedes cansa. O Herra wapatta sinun cansas ja siugna sinun perikundas. Ja aijna hallitze ia yliste ijancaikisesta.</p> <p>Sijtte mö iocapäijue sinua kijtemme. Ja kunnioijtamma sinun nijmes ijancaikisesta nijn ijancaikisen. Wariele meite herra tenepene caikista synneiste. Armada meite herra ia ole meille laupias.</p>	<p>Oo Jumala sinua mö kijtämme sinua Herra mö tunnustamme Sinua ijancaikista Isä cunnioita caiki mailma Sinua caiki Engelit taiuat ia caikinaiset vallat</p> <p>sinua kijttäüät Cherubim ia Zeraphin sanoden ilman lackamat Pyhä pyhä pyhä Herra iumala Zebaoth Täydhet ouat taiuat että matt sinun Herraudhes cunniatt Sinua kijttäpi pyhä Apostoliten Joucko Sinua mös kijttäüät caiki Pyhät Prophetat. Nijn mös kirkat martijrit kijttäüät sinua wahualla todhistoxella. Se pyhä seuracunda ymbäri mailma tunnusta sinua isäxi ylenpaltisesa wallasa. Ja sinun kunnialista todista ia ainocaista poikas. Nijn mös lodhuttaia pyhä hengi. Sinä Christe kunnian kuningas. Sinä olet Isän ijankaikinen poika. Edh sinä vieroinut (n)eidzön cochtu mie-hutta ottades vapachtaxes inhimisten sikiät. Sinä (ÿ)litze voitidh kuoleman ia auasit taiuan niden vskovaisiden. (S)inä istud iumalan oikealla sinun isäs kunnias. Sinä (m)ös vskotan tuleman ÿchdexi duomarixi. Nijn mö sijs ruckoilemma sinua ettäs paluelioitas autaisit iotkas kallila verelläs olet lunastanut. Ja anna heille ijancaikinen ilä sinun pyhäis kansa. O Herra vapadha sinun cansas ia signa sinun pericundas. Hallitze mös aina heitä ia ÿlöscorkotta heitä ijancaikisest. Joka peiuä mö kijttäm sinua ia kunnioitam sinun nimes ijancaikisesta ijancaikisehen. Wariele meitä Herra tänäpeiuän caikesta ÿnnistä. Armada meidän pällem Herra ia ole meille laupias.</p>

<p>Sinun laupius olcon meiden pällem herra nijnquin mö sinun tyghes toijuomma. Sinuun mö herra turuame ele laske meite ijenens häpijen Ala.</p>	<p>Sinun laupiudes olkon meiden pällem Herra ninquin mö sinun pälles toiuom. Sinun Herra mö turuamme älä anna meitä ikänens hepiän ala tulla. Amenn.</p>
---	---

Agricolan Rukouskirjan suomennos on aivan ilmeisesti tehty suoraan hymnin latinankielisestä tekstistä ilman germaanisten kielten välittävää roolia. Sen sijaan Tukholman hymnissä on kielellisiä yksityiskohtia, jotka antavat aiheen ajatella ruotsinkielistä lähtötekstiä (esim. alun interjektio *Oo* sekä *armahtaa-* ja *toivoa-*verbeihin liittyvä prepositiorakenne: *armahda meidän päällem, myö sinun päälles toivom*).

Vaikka Tukholman teksti olisikin käännetty ruotsista, sen kirjoittaja ei ole suomentanut hymniä itse. Tarkkoja esikuvia löytyy jo vanhemmista suomenkielisistä lähteistä. Varhaisin vertailukohta olisi Westhin koodeksi, mutta siinä ei *Te Deumia* jostakin syystä ole lainkaan. Koodeksista on todistettavasti kadonnut lehtiä, eikä ole mahdotonta, että *Te Deum* olisi hävinnyt niiden myötä. Tämä on kuitenkin vain spekulatiota. Westhin koodeksista sen nykyisessä kokoonpanossa ei vastaavaa hymniä siis löydy.

Westhin ja Agricolan jälkeen vanhinta mahdollista vertailukohtaa edustanee Codex Cumoensis, jonka alkuperäinen käsikirjoitus on tuhoutunut Kokemäen pappilan tulipalossa. Koodeksin *Te Deum* on kuitenkin säilynyt käsin kirjoitettuna kopiona. Siinä teksti on jokseenkin samanlainen kuin Agricolalla, kuitenkin sillä erotuksella, että *mö*-pronomini on vaihdettu *me*-pronominiksi. Joka tapauksessa on selvää, että Agricolan ja Codex Cumoensiksen tekstit kuuluvat yhteen, mutta ruotsista käännetty Tukholman teksti edustaa eri traditiota.

Melko tarkka vastine Tukholman gradualen *Te Deumille* löytyy Jacobus Finnon virsikirjasta (1583), jossa hymni on sekä proosa- että runomuotoisena. Erot Finnon proosatekstin ja Tukholman tekstin välillä ovat yleensä aivan vähäpätöisiä. Kun esimerkiksi Finnolla on *seuracunda ymbäri mailman*, Tukholman tekstissä on *seuracunda ymbäri mailma*. Finnolla on allatiivimuoto *auaisit taiuan nijlle vskouaisille*, kun Tukholman tekstissä on vanhimmassa kirjallisuudessa melko yleinen datiivinen genetiivi *auaisit taiuan niden vskovaisiden*. Muut vähäiset erot koskevat murrevariantin valintaa (*ylen* vai *ylön* yms.). Huomiota herättävä yhteinen piirre on harvinainen murremuoto *neitsö* 'neitsyt' molemmissa teksteissä. Sellainen selvä ero teksteissä kuitenkin on, että Finnon hymnissä on monikon ensimmäisen persoonan pronomina johdonmukaisesti *me*, mutta Tukholman tekstissä *mö* (= *myö*). Sama *mö*-pronomini esiintyy myös Tukholman gradualen sisältyvän suomalaisen messusävelmäsarjan eli kyrialen alkupuolella.

On mahdollista, että Finnon virsikirjan *Te Deum* edustaa hymnin vanhinta ruotsista tehtyä suomennosta. Vastaava käänös on myös Ypäjän käsikirjoituksessa (Liber Georgii Marcii), mutta se on ajoitettu 1580-luvulle ja voi siis olla Finnon tekstiä nuorempi. Kun kuitenkin toisaalta *mö*-pronomini näyttää kuuluneen jo hymnin vanhimpiin versioihin, on otettava huomioon sekin vaihtoehto, että Finnon ja Tukholman hymnit ovat peräisin

yhteisestä lähteestä, jonka tekstiä Finno on pronominin osalta muokannut länsimurteeseen suuntaan. Sen sijaan Tukholman tekstin kopioija olisi säilyttänyt pronominin alkuperäisellä kannalla. Ruotsinkielinen proosakäännös on ollut käytettävissä vuodesta 1536 alkaen, joten siitä tehty ensimmäinen suomennoskin voisi periaatteessa olla huomattavasti Finnon virsikirjaa vanhempi.

Kuten edellä on jo todettu, proosamuotoisen *Te Deumin* lisäksi Tukholman gradualella on myös runomuotoinen *Te Deumin* suomennos (223r–224r), jonka sanoista tosin on kirjoitettu näkyviin vain alkua. Nämäkin säkeet riittävät osoittamaan, että versio on sama kuin Jacobus Finnon virsikirjassa, ja yhteys nimenomaan Finnon virsikirjan ja Tukholman gradualen välillä vahvistuu.

Veni sancte spiritus, reple

Helluntaiantifoni *Veni Sancte Spiritus, reple* on ollut latinankielisenä suosittu jo keskiajalla, ja *Missale Aboensessa* se esiintyy neljässä kohdin, joskin aina lyhennettynä siten, että teksti päättyy puoliväliin sanojen *in eis ignem accende* 'sytytä heihin tuli' jälkeen. Näin ollen on selvää, että antifonia ei ole voitu suomentaa suoraan *Missalesta*, vaan joistakin muista lähteistä.

Yksi vanhimmista suomennoksista löytyy Westhin koodeksista, jonka käännös muistuttaa suuresti Tukholman gradualen suomennosta. Yksityiskohdissa on kuitenkin eroja:

<i>Veni Sancte Spiritus reple</i> Westhin koodeksissa	<i>Veni Sancte Spiritus reple</i> Tukholman gradualella
O Pyhä Hengi tule täyttämän <i>sinun</i> vscolistes sydhämet Ja <i>sinun</i> rackaudes <i>tulen</i> sytytä heihin quin moninaisen kielillä pacanat cocosit pyhän vscon ychtheyxen caikisa mailmasa Jumalan olkon kijtos ijancaickisesta AlleLuija alleluia	Oo sinä pyhä hengi tule täy ta sinun uskolistes sydhämet ia sinun rackaudes tuli sytytä heihin quin monin aisill kielillä pacanat cocoisit pyhän vskon ychteyden caikeisa mailmasa Jumalan olkon kijtos ijancaickisesta.

Westhin koodeksissa antifonin suomennos sisältyy messuun, jossa se on sijoitettu saarnavirreksi. Tälle paikalle se neuvottiin sijoittamaan Vadstenan artikloissa vuonna 1552 samoin kuin vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, mutta Westhin koodeksi näkyy noudattavan samaa käytäntöä jo ennen ohjeiden antamista. Westhin teksti on suomennettu antifonin ruotsinkielisestä käännöksestä *O tu helge ande kom, upfyl*, joka ei noudata aivan tarkasti latinankielistä alkutekstiä. Ruotsinnoksia on ollut käytettävissä 1540-luvun alusta lähtien (Tuppurainen & Hannikainen 2010, 59). Lähdetekstin paljastaa selvimmin ennen hallelujaa tuleva doksologiasäe *Jumalan olkoon kiitos ijankaikkisesta*, joka on nimenomaan ruotsalainen lisäys, mutta myös tekstin alussa oleva interjektio on ruotsalaisen käännöksen mukainen.

Tukholman teksti on vielä sananmukaisempi käännös ruotsalaisesta esikuvasta. Sitä ei ole syytä pitää Westhiltä kopioituna, sillä esikuvaksi tarkemminkin sopivia aiempia suomennoksia tunnetaan. Esimerkiksi Marttilan käsikirjoituksessa (1596, 7v) teksti alkaa aivan samoilla sanoilla kuin Tukholman gradualessa. Suunnilleen samanaikaisesta Skaran käsikirjoituksesta puuttuu pronomini *sinä*, muuten se on pieniä päätteiden eroja lukuun ottamatta samanlainen. Finnon virsikirjassa ei antifonia ole vielä lainkaan, vaan se on päässyt mukaan virsikirjaan vasta Maskun Hemmingin kokoelmassa (1605?).

Westhin koodeksin tekstiä on jo aiemmin vertailtu toisaalla (Tuppurainen 2008; Häkkinen 2012b) Agricolan *Rukouskirjan* vastaavaan sekvenssiin, mutta erot on todettu niin suuriksi, että suomennosten täytyy katsoa perustuvan selvästi erilaisiin lähdeteksteihin. Agricolan rukous on minä-muotoinen (*teute minun sydhemen*), Westhin ja Tukholman tekstit ovat latinankielisen alkutekstin mukaisesti yleisempiä (*tule täyttämän sinun vscolistes sydhämet*). Agricolan käännöksen alun puhuttelu *Herra Jumala* muistuttaa Lutherin kyseisestä antifonista muokkaaman virren alkua *Komm Heiliger Geist, Herre Gott*. Mui-takin eroja on niin paljon, ettei Agricolan tekstiä voi missään tapauksessa pitää ruotsista käännettynä, vaan siinä näkyy sekä latinankielisen alkutekstin että saksalaisten käännösten vaikutusta. Se kuuluu siis eri suomennostraditioon kuin yllä esitellyt ruotsista käännetyt tekstit.

Laetabundus exultet fidelis ja versus

Tukholman gradualen sisältyvä joulusekvenssi *Caiki christityt iloican tällä iuhlalla* perustuu jo ensimmäiseltä kristilliseltä vuosituhannelta periytyvään runoon, joskin monissa lähdeoksissa sen kirjoittajaksi mainitaan vuonna 1153 kuollut Bernhard Clairvaux’lainen (Tuppurainen [toim.] 2012, 46). Sekvenssiä ei ole suomennettu suoraan latinasta, vaan välittäjänä on ollut tekstin ruotsalainen käännös *Alle Christne frögda sigh*, joka ei sanatarkasti noudata latinalaista esikuvaansa. Agricolalla ei tätä sekvenssiä ole, vaan sen varhaisin tunnettu suomennos löytyy Westhin koodeksista. Westhin ja Tukholman gradualen tekstit ovat kuitenkin niin erilaiset, että yksittäisiä eroja ei ole mielekästä merkitä näkyviin. Sama sisältö on ilmaistu suureksi osaksi eri sanoin. Lisäksi Tukholman gradualessa on tavoiteltu runon muotoa loppusointuineen, kun taas Westhin teksti on selvää proosaa:

<i>Laetabundus exultet fidelis</i> Westhin koodeksissa	<i>Laetabundus exultet fidelis</i> Tukholman gradualessa
Caicki christitytt iloitzeuat tällä Jughlala, alleluia ylimeinen kuningas on nyt sündyny ydhest nöitzest. vapattaia meijen tygien tuli	Caiki christityt iloican tällä iuhlalla Alleluija. Nyt on sündynyt neidzest idze Jumala se on kylä luia. Vapactaia tuli taiuast,

<p>Jsän caickiualdian tyckö ia otti miehuden, Auringo on ylesnosnu ioca eÿ ikänens alaslaske mutta aina paista: Tämä auringo valaise meidhen ia vie meitä codhastans Jsen iumalan tyghie Auringo on peiuen techny Öö on poiss aiettu pimeydhens cansa. Swri ichme näghyi täsä että Jumalan poika miehuden otti ia tuli oriaxi, Hän on Jumala ia mies ioca meitä autta taita cole²masta,</p> <p>Esaijas on sanonu että Jumala aiuoij tulla hänen voimans cansa inhimisexi, Nijn kuin sanottu oli on nytt tullu Jumala voimans osotti elämän elämen tien nijle osott *valmisti* quin sen päle vskouatt, O heiju Judan suku mixes sitä tundenu vsko tämä nijn syndis poispesten Tämä on se ainoa kuin meijen synnin pois otta, sen ramattu meile osotta. alleluja.</p>	<p>sündÿ mailmas neitzöst wachvast, päästi meitä waiuast. Nytt näky auringon koi quin walkeuden mötens toi, Jongh Inhimisill soi se auringo walgaise, osotta tien taiuasen, päästi sen waivasen. Peiuen auringo edhes tuot, pimeÿdhen pois carkot walon meill osot. Se luetan surex ichmex Jumalan poica tuli miehex sangen pienex. Ihminen on hen ia Jumal, ionga woimal ia turual en löydhä me murhal. Esaias annoi culla ett Jumal omalla oli luan tänne tulla ia miehen olla. Samalmoto se mös tapacta, Jumala cansans wapacht wihansa pois lacat pirun sÿdhän paccacht. O köyhä Judan suku, mixes näistä pidhä lucu, vsko nijn edh synnis pois huku. Sen sanon sull totta, Christus synnit pois otta, quin ramat sen kÿllä osotta. Hallelujaja.</p>
--	--

Tukholman gradualen tekstille löytyy tarkka esikuva Jacobus Finnon virsikirjasta. Eroja on käytännöllisesti katsoen ainoastaan ortografisissa yksityiskohdissa. Yhdessä kohdin näkyy Tukholman tekstissä olevan kirjoitusvirhe, josta johtuva käsittämättömän näköinen ilmaus tulee ymmärrettäväksi Finnon tekstin myötä. Tukholman tekstin säepäria *ionga woimal ia turual / en löydhä me murhal* vastaa Finnolla *Jonga woimal ia turual / En lyödhä me murhal*.

Joulusekvenssiin liittyvä kertosaikeistö eli versus on käytännöllisesti katsoen identtinen Westhin koodeksissa ja Tukholman gradualeessa. Jälkimmäisessä teksti on kirjoitettu ahtaasti kolmelle riville siten, että rivien loput jäävät näkymättömiin kirjan keskitaiteeseen. Molemmissa käsikirjoituksissa teksti on ilman nuotteja.

Versus Westhin koodeksissa	Versus Tukholman gradualessa
Christus alas astui taiuast ja syndyi neitzöst puchtast Hän päästi meitä swrest vaiuast Ja iancaikisest tuskast	Christus alas astui taiuast, ia sünd[ÿi] neidzöst puchtast, hän päästi meit[ä] suurest waiuast, ia ijancaikiset tuskas[t].

Kurvisen mukaan (1929, 410) tämän ”laulun” esikuva on Johannes Spangenbergin vuonna 1544 julkaisema saksankielinen leisi, joka on peräisin keskiajalta. Eräiden tutkijoiden mukaan myös suomennos olisi ollut käytössä jo keskiajan puolella (Gummerus 1933; Maliniemi 1955), mutta tällaisesta ei ole suoranaisia todisteita.

Victimae paschali laudes ja versus

Pääsiäissekvenssi *Jesus Christus vhrix meille* (*Victimae paschali laudes*) kuuluu vanhimpiin runomittaisiin sekvensseihin, ja se on säilyttänyt suosionsa myös kansankielisinä versioina reformaatioaikana. Latinankielinen teksti on peräisin 1000-luvulta. Sekvenssiä on arveltu yhdeksi ensimmäisistä ruotsin- tai suomenkielisiksi käännettyistä messun proprium-lauluista, ja sitä on selvästi käännetty erikseen monella taholla, sillä reformaatioajalta on säilynyt peräti kuusi keskenään erilaista suomennosta (tarkemmin Tuppurainen [toim.] 2012, 48). Westhin koodeksissakin käännöksiä on kaksi erilaista peräkkäin. Ensimmäinen, joka on käännetty latinasta, alkaa sanoilla *Päsiäisen kijtos vffria*, toinen, ruotsista suomennettu alkaa sanoilla *Jesus Christus ombi ollutt*. Molemmat poikkeavat Tukholman gradualen suomennoksesta, mutta alla on vertailukohtana esitetty Westhin käännöksistä jälkimmäinen, joka muistuttaa Tukholman tekstiä enemmän. Eroja on niin runsaasti, että niiden yksityiskohtainen osoittaminen on mahdotonta. Kysymys on selvästi eri teksteistä, sillä Westhin käänнос on proosaa, Tukholman gradualen suomennos tavoittelee loppusuorinullista runoa.

<i>Victimae paschali laudes</i> Westhin koodeksissa	<i>Victimae paschali laudes</i> Tukholman gradualessa
Jesus Christus ombi ollutt vffri meidhen edhesten, Viatoin Caritza kärsei cuoleman ia souitti sÿnneisett puchtall *meidhen Jumalan* verellens *cansa* ian- caickisesta, Cuolema ia elämä sodhei mutta elämä voitti, cuolema alaslöttin elämen cautta,	Jesus Christus vhrix meille on annet sÿndisille. Caritz kärsi cuoleman Isäns cans saatt oleman armon tiel sÿndiset. säs tuleman. [cu]olo ia elo potkit hirmuisest ÿchten otitt cuolon elämen voit ia poies soitt.

<p>Sen todhista Maria kuin näki ihesusen tiele, ylesnosnuen cuolemasta, ia eleuen cunniasans, Jalon todhistoxen näki hän quin hän tuli haudhale, Engelitt ia cuolin linatt ia näki sen cuoluein poisoleuan, Vskockam nÿtt ennen sitä quin Maria sanou, quin Judasten väriä puheita. Totisesta on Christus nosnu catkerasta cuolemast, ia on voiton *saanu* Cuolemast Alleluia</p>	<p>Maria sen todista quin tiel puhutteli Jesusta ioka oli cuolon ollut mutta iellens kirkauttens tullut. Engelin hän mös näki, quin cocht tieteuex teki choluen haudast pois mennex, ia eläuen sian iänex. Vskocam enämin wahuoi Marian tosi sanoi quin Juttam cansan walhei ia waloi. Christus omal wäellens, cuolemast nousi iellens ia sai nijn voiton hänen pällens. Halleluija.</p>
--	---

Tukholman gradualen suomennos on käytännöllisesti katsoen samanlainen kuin Finnon virsikirjan (1583/1998, 109–110) vastaava teksti, joka muutenkin edustaa yleisintä käännösvarianttia reformaatioajan nuoremmissa lähteissä. Eroja on ainoastaan ortografiassa. Tukholman gradualen säkeessä *cuolon elämen* *woit* on ilmeinen kirjoitusvirhe, sillä Finnon tekstissä on järkevämmin tulkittavalla tavalla *Cuolon elämä* *woit*. Finnon tekstiä vanhempaa runomittaista suomennosta ei tunneta, joten on hyvin mahdollista, että juuri Finno on ensimmäiseksi muodostellut jo aiemmin moneen kertaan käännetyn tekstin ”riimittäin muiden kristillisten maakuntain tavan jälkeen”, kuten hän itse virsikirjansa esipuheessa oli tavoitteekseen asettanut.

Sekvenssiin liittyvän kertosäkeistön sanat tunnetaan sekä Westhin koodeksista että Jacobus Finnon virsikirjasta. Tekstistä on kaksi vanhaa, toisistaan hieman poikkeavaa toisintoa, mikä näkyy korjailuna Westhin koodeksissa.

<i>Christus nous yles</i> Westhin koodeksissa	<i>Christus nous ylös</i> Tukholman gradualesa
<p>*CHristus on ylesnosnu *nous yles* cuoleman haudhast ia päästi mailman Perkelen paulast, Nÿtt me sijs vachuast iloitekame Ja Iumalal kijtost veisatkam kÿrieleijson*</p>	<p>Cristus nous ylös cuoleman haudast, Ja päästi mailman perkelen paulast, sijs me nÿt wahuast ilotcam Ja iumalal Kijtos ueisatcam, Kÿrieleison.</p>

Finnon virsikirjan teksti on aivan samanlainen kuin Tukholman gradualessa, eikä Westhin korjattu versiokaan poikkea näistä muuten kuin kolmannen säkeen sanajärjestyksen osalta. Lisäksi Westhillä on labiaalistumaton muoto *yles*, kun taas Finnolla ja Tukholman gradualessa on labiaalistunut *ylös*.

Tämäkin ”laulun” on edellä esitellyn joululaulun tapaan selitetty keskiaikaiseksi leiksiksi, jota kansan parissa on viimeistään reformaatioaikana laulettu saksaksi, ruotsiksi ja suomeksi (Kurvinen 1929, 411–412). Gummeruksen (1933) mukaan suomennos saattaisi olla jo keskiaikainen. Joka tapauksessa kansanomaisuuteen viittaa se, että laulu on vanhimmissa musiikkikäsitteilykirjoituksissa esitetty aina ilman nuotteja (Tuppurainen [toim.] 2012, 50).

Sancti spiritus adsit

Edellä esitellyn pääsäässekvenssin tavoin myös helluntaihin liittyvä *Pyhän Hengen armo* (*Sancti spiritus adsit*) on ollut erityisen suosittu sekvenssi sekä keskiajalla että reformaatioaikana. Latinankielisen tekstin kirjoittajana pidetään 800- ja 900-lukujen vaihteessa elänyttä St. Gallenin luostarin munkkia Notker Balbulusta (Kurvinen 1929, 230; Tuppurainen [toim.] 2012, 36). Tukholman gradualessa sekvenssi on mukana myös latinankielisenä (sivulta [211v] 218v sivulle 219v), ja pieniä ortografisia yksityiskohtia lukuun ottamatta se on aivan samanlainen kuin *Missale Aboensessa*. Lisäksi se on luterilaisen gradualen alussa ruotsinkielisenä (*Then helge andes nådh*) sivuilla 208r–208v.

Suomennoksia tunnetaan toistakymmentä reformaatioajan eri lähteistä (Tuppurainen [toim.] 2012, 36), ja niistä vanhimpia ovat Agricolan *Rukouskirjan* ja Westhin koodexin käännökset, jotka ovat keskenään jokseenkin identtiset. Ainoa selvä ero on se, että Westhin koodexista on unohtunut pois yksi kokonainen säe sekä sävelmän että sanojen osalta (tarkemmin Häkkinen 2012b, 81–82). Alla on asetettu rinnakkain Agricolan ja Tukholman gradualen suomennokset.

<i>Sancti spiritus adsit</i> Agricolan Rukouskirjassa	<i>Sancti spiritus adsit</i> Tukholman gradualessa
PYhen hengen armo olcon meiden cansan / Quin meiden caickein sydhemet tekis henen majjaxens / Sielde wlgosaijakan caiki hengelliset wighat Pyhe hengi Inhimisten walghistaija / Perca meiden iulman mielen pimeydheth / Sine pyhe racastat ajna wijsait ajatoxija / Sine armas wodhatta sinun woijtes meiden tajjtohin / Sine pyhe hengi percat caiki ilkiemmet synnyt Perca mös sine meiden sisellisen Inhimisen silmet / Ette se ylimäinen Ise machtas meilde nechttä / Jonga waijwoin puchtan sydhemen silmet woijuat nädhe /	Ppyhän Hengen armo olcon meidhän cansam. Quin meidän caickein sydhämen tekis hänen majjaxens. Siellä ulgosaiacan caicki hengelliset wighat. Pyhä hengi Inhimisen walghistaia. Perca meidhän iulman mielen pimeydheth. Sinä pyhä racastat aina wijsait aiatoxia. Sinä armas wodhatta sinun woites meidhän taittohim. Sinä pyhä hengi percat caickein ilkiemmät synnit. Perca [?] mös sinä meidhän sisällisen Inhimisen silmät. Että se ylimäinen Isä mahtais meildä nächtä. Jonga waiwoin puhtan sydämen silmät woivat nädä.

<p>Prophetatt sine ylltyttit ette he puhuijt caunit HERRAN menoi / tulewaijset / Apostolit sine saatoit / Christusen woijtto wijemen ymberi caiken mailman /</p> <p>Cosca nyt Jumala sanans cautta teki Taijuan / Maan / meren rakennuxet / Nin sine puhalsit wetten pälle sinun woijmas / O pyhe wirghottaija / Sine teet casten pyhexi wedhex sielut pestä- xes / Sinun puhaltes tuleuat Inhimiset pyhe- xi / Sine herra quin monet kielet ja tawat mail- masa ydhistit / Epewscoijsset sine saatoit oijkean Jumalan palueluxen / Sine sijs meite neuri cwle / iotca sinun ar- mois pälle hwdhamma / Ilman sen awuot turhat ouat / Jumalan cor- wis caiki meiden rucoxet / Sine ioca caiken mailman pyhet / awtit py- temen sinun oman armos moninaijsi pyhij lahioij / Sine annoit mös tenepen Apostolis / nijte lahioij / iotca ennen oudhot olit caikisa mail- mas / Nin sine ylistit temen peijuen / AMEN.</p>	<p>Prophetat sinä ylltytit että hö puhuit caunit Herran menoi tulewaisit. Apostolit sinä saatoit Christuxen woitto wie- män ymbäri caiken mailman. Cosca nyt Jumala sanans cautta teki taiwan Maan meren rakennuxet. Nijn sinä puhalsit wetten pälle sinun woimas O pyhä wirghottaja. Sinä teet casten pyhäxi wedex sielut pestäxes. Sinun puhaltes tulewat Inhimiset pyhäxi.</p> <p>Sinä Herra quin monet kielet ia tawat mailmaþa yhdistit. Epävscoiset sinä satoit oikean Jumalan pal- weluxen. Sinä sis meitä nöyri cwle jotca sinun armois pällen hudhamme. Ilman sen awut turhat owat Jumalan corwis caicki meidhän rucoxet. Sinä ioca caikein mailman pühät awtit [?] py- tämän sinun oman armos moninaijsi pyhi lahioij. Sinä annoit tänäpäp Apostolis niijtä lahioij jotca ennen oudhot olit caikeþa mailmaþa. Nijn sinä ylistit tämän päiwän. Aleluia.</p>
---	--

Ortografian yksityiskohtia lukuun ottamatta Agricolan/Westhin ja Tukholman gradualen tekstit ovat jokseenkin identtiset. Lopetussana on erilainen, ja se on samalla ainoa kohta, jossa Tukholman graduale on lähempänä Westhiä kuin Agricoolaa. Westhiltä puuttuva säe on mukana Tukholman tekstissä ("Sinä pyhä racastat aina wijsait aiatoxia"). Tukholman gradualeessa esiintyy pronomini *hö* (= *hyö*) paikassa, jossa sekä Agricoolalla että Westhillä on *he*.

Jo aiemmassa tutkimuksessa on todettu, että *Sancti spiritus adsit* -sekvenssin suomenkieliset versiot ovat sekä sanojen että sävelmien osalta hyvin yhtenäiset varsinkin reformaatioajan vanhimmissa lähteissä (Tuppurainen [toim.] 2012, 36). Näin ollen sekvenssiä täytyy pitää muodoltaan vakiintuneena, eikä sen samankaltaisuus Westhin koodeksissa ja Tukholman gradualeessa todista mitään erityistä yhteyttä näiden lähteiden välillä. Sekvenssi on aivan ilmeisesti ollut ahkerassa käytössä suomalaisissa seurakunnissa, ja sen

muoto on ollut yleisesti tunnettu. Varhaisesta suosiosta todistaa osaltaan myös se, että suomenkielinen käännösteksti on 1500-luvulla lisätty rivien väliin keskiaikaiseen, latinankieliseen pergamenttikäsikirjoitukseen (Kansalliskirjasto, F.m.I,252m folio 6 v).⁵

Credo

Nikean *Credo* eli uskontunnustus oli ollut käytössä keskiajalla, mutta reformaation jälkeen sen tilalle vaihdettiin yleisesti apostolinen uskontunnustus tai Lutherin uskontunnustusvirsi varsinkin tavallisina sunnuntaipäivinä. *Credo* vakiinnutettiin Ruotsissa messun pysyväksi eli ordinarium-osaksi vasta Juhana III:n Nova ordinantiassa vuonna 1575, ja tällöin myös Nikean tunnustus korostui uudelleen. Kaupungeissa Nikean tunnustus laulettiin joko ruotsiksi tai latinaksi, maaseudulla suositeltiin käytettäväksi kansankielistä versiota. (Serenius 1966, 181–185.)

Suomalaisiin messuihin *Credo* on merkitty Westhin koodeksista ja Agricolan messukirjasta alkaen. Westhillä on laulettava Nikean tunnustus, jonka voi nähdä heijastavan keskiaikaista messukäytäntöä, sen sijaan Agricolan messussa on reformaatioajan uutuu- tena luettava apostolinen uskontunnustus, joskin sen jälkeen mainitaan myös Nikean tunnustus käyttökelpoisena vaihtoehtona.

Tukholman gradualessa on ainoastaan Nikean tunnustus, jonka sävelmä on kirjoitettu viisivivaiselle nuottivivastolle mensuraalinuotein kuten yleensäkin ruotsin- ja suomenkielisiin *Credo*-teksteihin liittyvä sävelmä (Graduale Romanum IV). Sen sijaan Westhin koodeksissa on koraalinuotein kirjoitettuna eri sävelmä (Graduale Romanum I), jota on käytetty varhaisten suomalaisten käsikirjoitusten latinankielisissä versioissa, mutta ei tiettävästi ruotsinkielisten tekstien yhteydessä (Tuppurainen [toim.] 2012, 60). Tukholman laulukirjan I osaan kopioidussa latinankielisessä *Credo*-laulussa (f. 28v–29v) on sama sävelmä kuin Westhin koodeksin suomenkielisessä uskontunnustuksessa (Codex Westh 81v–83v).

Nikean tunnustukset Agricolan *Rukouskirjassa* ja Westhin koodeksissa ovat sanamuodoltaan lähes identtiset (Häkkinen 2012b, 53), joten tunnustuksen suomenkielinen muoto näyttää olleen jo hyvin vakiintunut reformaation alkuaikana. Tukholman gradualessa eroja on enemmän:

Nikean tunnustus Agricolan Rukouskirjassa	Nikean tunnustus Tukholman gradualessa
MIne wscon yhden Jumalan pälle / Isen caikiwaltian / taiuan ia maan ja caikein nechtewein ja nekymettömein te- kijen	Mmö uscom yhden Jumalan päll. Isän caickiwaldian taiwaan ia maan ia caickein näkywäisten ia näkymättömiten luojan.

5 Kiitämme tiedosta tutkija Jesse Keskiahoa.

Ja ydhen HERRAN päälle /
 Jesusen Christusen / Jumalan ajnocaïjsen /
ia ennen caïke aïjca Iseste syndynen.
 Jumalan Jumalasta / walkeudhen walkeud-
 hesta / totisen Jumalan totisesta Jumalasta /
 Syndynen / ia eij tehdyn /
 isense samaolemisesta /
 Jonga cautta caïki ouat tedhyt /
 Joca meiden Inhimisten **tedhen** /
 ia meiden terueydhen tedhen / alasastuij
 Taiuahast. ia lihaxi techtin pyheste hengeste /
ia Neitzöste Mariasta Inhimisexi tuli /
 Ristinnaulittin mös meiden edhestem /
 Pontius Pilatusen alla / cooli ja haudhattin /

Ja ylesnouse **coolemasta** colmandena peiu-
 ene Ramatuiden ielken / Ja ijlesastuij taiua-
 sen /
 Istupi Isen oijskealla / Ja iellenstuleua on cun-
 niasa domitzeman eleuite ja coolehita /
 Jonga waldakunnasa eij **pidhe** loppu **ole-**
man.

Ja mine wskon pyhen Hengen päälle /
 HERRAN ja wirghottaijan /
 ioca Iseste ia Poiasta wloskieupi /
 iota **mös** Isen ia Poian cansa ynnecumarta-
 han /
 ia ynnecunnioijtetaan /
 ioca Prophetain cautta on puhunut /
 Ja ydhen pyhen ychteitzen /
 ja Apostolisen Seurakunnan /
 Mine tunnustan yden Casten /
ia syndein andexisamisen /
 Ja odhotan coollutten ylesnousemista /
 ja tuleuaijsen mailman elemet

Ja yhden herran päälle Jesuxen Christuxen
 Jumalan ainocaisen **poian**,
 ennen caïckia aïcoia isästä syndyneen
 Jumalan Jumalasta walkiudhen walkiudesta
 totisen Jumalan totisesta Jumalasta,
 syndynen ia eij tehdyn,
 isäns **cansa yhdes** olemises,
 jonga cautta caïck **tehdyt owat.**
 Joca meidhän **ihmisten** ia meidhän **autud-**
hen tähden alasastui taiwahasta
otti miehudhen pyhän Hengen **cautta**
 Neidzyestä Mariast ia **tuli ihmisex**,
 Ristinnaulittin mös meidhän edhestäm Pon-
 tius Pilatusen alla, **cuoletettin** ia haudhattin.
 Alas astui Helwettin
 colmanden päiwän **ylesnoui**,
kirioituxen iälken ia yles astui taiwasen,
istu isän oijskealla. Ja **on** iällensä tulewa cun-
 nian **cansa** duomidzeman eläwit ia coluita,
 ionga **waldacunnal** ei loppu ole.

Ja pyhän Hengen päälle
 Herran ia wirghottaijan,
 ioca isäst ia poiast ulghoskäyppi,
 Joca isän ia poian cans ynnä cumartetan ia
 ynnä cunnioitetan,
 joca Prophetain cautta **puhunut on.**
 Ja yhdhen pyhän ychteisen ia Apostolisen
 seuracunnan,
mö tunnustamme ychdhen casten
 syndein andexi **samisexi.**
 Ja **odhotam** cuolluiten ylesnousemist,
 ia tulewaisen mailman elämä.
A-Men.

Tukholman teksti poikkeaa Agricolan ja Westhin uskontunnustuksista useissa yksityiskohdissa. Agricolan ja Westhin tunnustus on alkuperäiseen tapaan yksikön ensimmäisessä persoonassa (*Minä uskon*), mutta Tukholman tekstissä on monikko (*Myö uskom*). Lisäksi Tukholman tunnustukseen sisältyy yksi ikäyksen kannalta merkittävä lisäys.

Nikean tunnustuksen Ruotsissa käytettyyn latinankieliseen versioon lisättiin vuonna 1588 apostolisen uskontunnustuksen mallin mukainen säe *descendit ad inferos*, joka otettiin myös vuonna 1614 uudistettuun ruotsalaiseen kirkkokäsikirjaan asussa *nederstodh til heluetes*. (Serenius 1944, 155–156; Tuppurainen – Hannikainen 2010, 34). Tämä lisäys näkyy Tukholman gradualessa asussa *Alas astui Helwettin*, joten käännös ei voi olla vuotta 1588 varhaisemmalta ajalta.

Veni sancte spiritus et emitte

Keskiajalla ”Kultaisena sekvenssinä” tunnettu *Tule Pyhä Henki tän* (*Veni sancte spiritus et emitte*) löytyy sekä Agricolan *Rukouskirjasta* että Westhin koodeksista, ja niissä sen teksti on pieniä ortografisia eroja lukuun ottamatta jokseenkin identtinen (Häkkinen 2012b, 83–84). Tukholman suomalaisen gradualen tekstissä eroja on enemmän, ja yhtä lukuun ottamatta erot ovat samat sekä Agricolan että Westhin suomennokseen nähden. Säe *ja itkussa lohdutus* on ainoa kohta, jossa sekä Agricolan että Tukholman tekstit hieman poikkeavat Westhin koodeksin versiosta (*itkussa myös lohdutos*). Tukholman gradualen *walwotus pro wilwotus* on todennäköisesti pelkkä kirjoitusvirhe, mutta muut lihavoidut kohdat ovat todellisia eroja.

<i>Veni sancte spiritus et emitte</i> Westhin koodeksissa	<i>Veni sancte spiritus et emitte</i> Tukholman gradualessa
Twle Pyhä hengi tän alaskaske taiuahast Sinun paistes walkeus Tule köyhädhen Jsä tule lahiaian andaija tule sielun kircaus Sinæ paras lohdhutos ia mielen hyuæ wieras mackia mös wirghotus Töösä Sinæ olet lepo ia heltes wiluotus itkusa mös lohdhutos O caickein pyhin walkeus täytä sinun vscolistes Sydhämein pohiat	Ttule Pyhä Hengi tän alaskaske taiwahast sinun paistes walkeus. Tule köyhädhen Isä tule lahian andaia tule sieluin kirckaus. Sinä paras lohuttaia ia sielun hywä weras mackia mös wirgotus. Töbä sinä olet lepo heltesä walwotus ia idkuða lohdutos. O caickein pyhin walkeus täütä sinun uscolistes sydämen pohiat.

Sekvenssi on mitä ilmeisimmin suomennettu suoraan latinasta, sillä reformaatioaikaisia ruotsinnoksia ei tunneta. Laulu on ollut aktiivisessa käytössä latinankielisenä 1600-luvulle asti, ja sen säkeitä referoidaan Ericus Ericin *Postillassa* (1621, 943) latinaksi. Myös Tukholman laulukirjassa *Veni sancte spiritus et emitte* on latinankielisenä sivuilla 219v–220r, siis suomenkielisten tekstien kanssa samassa osastossa.

<p>Ilmain Sinun woimatas eij ole ycten toimitost eijkä mittän wighatoind. Pese se quin saastas on casta se quin kuiua on läkitze se quin hauoituu on Taita se quin coua on haudho se quin kylmæ on caitze se quin exypi Anna Sinun vscolistes iotca Sinuhun turuauat pyhän Henghen lahiat. Anna awun ansiot anna loppu autuas anna ilo lackamatt. Amen.</p>	<p>Ilman sinun woimatas ei ole yhtän toimitost eikä mitän wiatoinind. Pese se quin sastas on casta se quin cuiua on läkidze se quin hawoittu on Taita se quin cowa on haudo se quin kylmä on caidze se quin exynyt on. Anna sinun wskolistes jotca tyges turwauat sinun pyhimät Lahias. Anna Wskon wahwistos anna autuas loppu anna ilo lackamat. Alleluia.</p>
--	--

Suomenkielisiä käsikirjoituslähteitä vertailemalla voi todeta, että laulu on ollut suosittu ja muodoltaan hyvin vakiintunut jo reformaatioaikana sekä sanojen että sävelmän osalta. Joukosta erottuvat ainoastaan Tukholman graduale ja Tukholmasta periytyvä Antonius Canutin käsikirjoitus. Mahdollisesti näiden perusteella joitakin lisäyksiä on tehty myös Iisalmen käsikirjoitukseen. (Tuppurainen [toim.] 2012, 37–38.) Tukholman säkeessä *sinun pyhimät lahjas*, jonka vastineena Westhillä ja useimmissa muissa lähteissä on *Pyhän Hengen lahjat*, ei kumpikaan suomennos ole latinankielisen alkutekstin mukainen (*Da – – sacrum septenarium* 'Anna – – seitsemänkertainen pyhä [lahja]'), koska seitsemänkertaista merkitsevä sana puuttuu. Seuraavassa säkeessä (*Da virtutis meritum* 'anna hyveen palkkio') Westhin käännös noudattaa tarkemmin alkutekstiä, joskin se on nyky-suomalaisen kannalta vaikeasti ymmärrettävä.

Tavanomaisessa suomennoksessa, jota Westhin koodeksin teksti edustaa, on lopetus-sanana *Missale Aboensen* tavoin *amen*, mutta Tukholman gradualeessa samoin kuin Canutin käsikirjoituksessa on *halleluja*. Tukholman gradualen latinankielisessä sekvenssissä ei ole näistä kumpaakaan.

Tukholman suomalaisen gradualen ikä

Kuten jo edellä on todettu, Schalin on ajoittanut Tukholman laulukirjan jälkimmäisen osan 1600-luvun puolivaiheille. Uudempien tutkimusten perusteella tämä ajoitus näyttää liian myöhäiseltä. Suomalaisen gradualen suomenkielisisä teksteissä ei ole kielellisesti mitään sellaista, mikä ei olisi ollut mahdollista jo Westhin ja Agricolan aikoina eli

1500-luvun puolimaissa. Jopa sana *ihminen*, joka suomenkielisissä teksteissä on yleistynyt vasta 1600-luvulla syrjäyttäen vanhemmille teksteille ominaisen *inhimisen*, on todistettavasti esiintynyt jo Sebastian Münsterin *Cosmographiassa* vuonna 1544. Tukholman gradualeissa esiintyvät molemmat vaihtoehdot.

Koska Westhin koodeksi ja Tukholman graduale ovat käsikirjoituksia, niiden osalta on mahdollista verrata käsialoja ja kirjoitustyyliä. Näissä on selviä eroja. Westhin koodeksissa on runsaasti lyhenteitä ja tapauksia, joissa kirjaimet näyttävät sulautuvan yhteen. Sen sijaan Tukholman gradualeissa kirjaimet erottuvat selkeästi eikä lyhenteitä juuri ole muutamaa nasaaliviivaa lukuun ottamatta. Westhin koodeksi on tyypillistä 1500-luvun tekstiä, Tukholman graduale edustaa uudempaa kirjoitustyyliä (eroista esim. Mäkelä-Alitalo 2012, 15–16), vaikka joissakin yksityiskohdissa se onkin vielä 1500-luvun kannalla (esim. matalat t-kirjaimet, epäselvä ero isojen ja pienten kirjainten välillä).

Edellä on jo käynyt ilmi, että Tukholman laulukirjan monet tekstit vastaavat hyvin tarkasti Jacobus Finnon virsikirjan tekstejä. Finnon kirja ilmestyi todennäköisesti vuonna 1583. Toisaalta käsikirjoituksessa ei ole mitään sellaista, mikä olisi otettu Maskun Hemmingin virsikirjasta, jonka ilmestymisvuodeksi arvioidaan yleisimmin 1605. Nikean tunnustuksessa on lisäys, joka on ollut mahdollinen aikaisintaan vuonna 1588. Näiden seikkojen perusteella käsikirjoituksen voisi ajoittaa vuosien 1588 ja 1605 väliseen aikaan. Ei kuitenkaan ole itsestään selvää, että käsikirjoituksen kaikki tekstit ovat samanikäisiä, vaikka nimenomaan suomalaisen gradualen tekstit voisivat käsialan perusteella olla kaikki saman kirjoittajan laatimia. Kirjaimissa on samoja tunnusomaisia piirteitä, vaikka kirjoitustyyli hieman vaihtelee.

Käsialan osalta Tukholman suomalaiselle gradualelle löytyy ainakin yksi selvä vertailukohta. Kansalliskirjaston kokoelmiin kuuluvan Antonius Canutin käsikirjoituksen alussa on aivan samalla käsialalla kirjoitettu ja muodoltaan identtinen *Sancti Spiritus adsit*-sekvenssin suomennos *Pyhän Hengen armo* kuin Tukholman gradualeissa, tosin hieman eri tavoin sivuille jaettuna. Käsikirjoituksessa on latinankielinen merkintä, jonka mukaan se on lahjoitettu Tukholman suomalaisesta seurakunnasta viipurilaiselle Antonius Canutille vuonna 1616. Myös toisaalle käsikirjoitukseen on merkitty selvästi näkyviin vuosiluku 1616. Käsikirjoitus on siis laadittu tätä ennen. Antonius Canuti oli seurakunnan entisen kirkkoherran Canutus Martini Careliuksen poika. Epäselväksi jää, miksi arvokas käsikirjoitus on lahjoitettu pois seurakunnasta.

Canutus Martini on tullut Tukholman suomalaisen seurakunnan kirkkoherraksi vuonna 1593, mutta kausi valtakunnan pääkaupungissa jäi melko lyhyeksi, sillä jo vuonna 1599 hänet nimitettiin Tornion kirkkoherraksi (elämäkerrasta tarkemmin Lempiäinen 1968). Hänellä on todistettavasti ollut kirjallisia harrastuksia, sillä myöhemmällä iällä hän julkaisi suomennoksen Lutherin katekismuksesta. Teos painettiin Tukholmassa vuonna 1628. Katekismuksen sisältöä tutkineen Pentti Lempiäisen (1968, 77–85) mukaan Canutus on lisännyt teokseen mm. suuren joukon viittauksia Raamattuun ja käsitellyt lähdeaineistoaan muutenkin itsenäisesti. On täysin mahdollista, että hän olisi tuottanut papeille tarpeellista kirjallista aineistoa jo Tukholmassa ollessaan.

Tukholman suomalaisen gradualen ikäämisessä on syytä ottaa huomioon myös paperin vesileimat ja nimenomaan ne, joita löytyy laulukirjan loppuosasta suomenkielisiä tekstejä sisältäviltä lehdiltä. Sivulla 228r, jossa sisältönä on *Tule Pyhä Henki tän (Veni sancte Spiritus et emitte)*, on leima, joka on tunnistettavissa samaksi kuin Lindbergin luetelon nro 587. Sama leima löytyy myös sivulta 198r. Leima kuvaa toisiinsa kietoutuneita kirjaimia FS, joiden päällä on kruunu. Kirjaimet viittaavat Tanskan kuninkaaseen Fredrik II:een (Fridericus Secundus), ja samaa monogrammia on hieman eri versioina käytetty monen paperimyllyn vesileimoissa sekä kuninkaan hallintoaikana että vielä sen jälkeenkin. Numero 587 on ajoitettu vuoteen 1595. (Lindberg 1998, A 190.) Näin ollen Tukholman suomalaisessa gradualella näkyy käytetyn paperia, joka on valmistettu samaan aikaan kun Canutus Martini Carelius oli Tukholman suomalaisen seurakunnan kirkkoherrana. Mikään seikka ei estä olettamasta, että gradualen suomenkielinen osa olisi kirjoitettu aivan 1500-luvun lopulla.

Sävelmät

Reformaatioajan suomenkielisten kirkkolaulujen sävelmissä on runsaasti pieniä eroja, joista useimmat näyttävät syntyneen huolimattoman kopioinnin seurauksena. Sävelmien erot saattavat johtua myös paikallisista laulutapaeroista, tai sävelmiä saattoivat muuntaa myös ulkomaisten opintojen yhteydessä opitut ja näin pohjolaan rantautuneet sävelmämuodot.

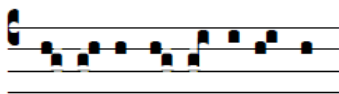
Gregoriaaninen ohjelmisto jakaantui keskiajalla sävelmiensä osalta kahteen pääsuuntaukseen, germaaniseen ja roomaaniseen sävelmämurteeseen. Pohjoismaihin ulottui kummankin sävelmämurteen vaikutus, mutta roomaaninen sävelmämurre yleistyi myöhäiskeskiajalla nykyisen Suomen alueella dominikaanisen sääntökunnan valta-asemasta johtuen. Germaaninen sävelmämurre kehittyi lähinnä saksalaiselle kielialueelle. (Tarkemmin Hannikainen 2012.) Koska skandinaaviset kielet muodostavat germaanisen kielialueen pohjoisen osan eikä kieliraja saksan suuntaan ole varsinkaan keskiajalla ja uuden ajan alussa ollut jyrkkä, on odotuksenmukaista, että Tukholmassa tuntuivat Turun hiippakuntaa enemmän Saksasta saapuneet vaikutteet. Ensimmäiset luterilaiset gradualet, Högin ja Bjuråkerin käsikirjoitukset, koottiin Ruotsissa jo 1540-luvulla. Näin olisikin hedelmällistä verrata systemaattisesti Tukholman laulukirjan sävelmiä toisaalta tyyppillisiin Turun hiippakunnassa laadittuihin sävelmistöihin ja toisaalta nykyisen Ruotsin ja Tanskan puolelta säilyneisiin lähteisiin. Tässä yhteydessä on tyydyttävä kuitenkin vain muutamien edustavien esimerkkien valossa vertailemaan yhtä Tukholman laulukirjan Kyrie-laulua Uppsalan hiippakuntaan kuuluneen Högin kirkossa käytössä olleen käsikirjoituksen (n. 1540) ja tanskalaisen vuonna 1573 painetun Niels Jespersønin gradualen sekä muutamien tyyppillisten Turun hiippakunnassa laadittujen käsikirjoitusten vastaavaan Kyrie-lauluun. (Lähteistä ja niitä koskevasta tutkimuksesta tarkemmin esim. Tuppurainen – Hannikainen 2010, 6–8.)

Sävelmämurteiden erot ilmenevät lyhyissä, muutamia säveliä käsittävissä sävelmäpartikkeleissa. Germaanille murteelle ominaisia ovat muun muassa terssit (D–F, A–C)

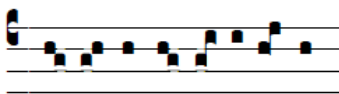
romaanisten sekunti-intervallien (D–E, A–H, A–B) sijasta. Nuottikuvassa ero näyttäytyy pienenä, mutta johdonmukaisesti toistuvana vaikutus sävelmien ominaisväriin on suuri. (Taitto 1992, 112; Taitto 1998, 28; Hannikainen 2012, 21.)

Sävelmämurteiden erot voivat näkyä esimerkiksi psalmien resitoimiseen tarkoitetuissa sävelmäkaavoissa. Westhin koodexin (MJW) sävelmät ovat Turun hiippakunnassa vallinneen perinteen mukaisesti romaanisia, kun taas Niels Jespersønin gradualen (1573; NJG) sävelmissä on germaanisista piirteitä. Esimerkiksi 4. moodin psalmisävelmän mediaatiokadenssin sinänsä pieni yhden sävelen ero vaikuttaa merkittävästi psalmiresitaation väriin.

1: MJW f. 99r–v.

2: NJG, 167.

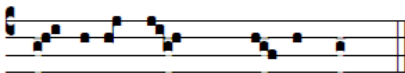

Nuottiesimerkki. Westhin koodexin 4. moodin psalmisävelmän mediaatio vastaa Turun hiippakunnan keskiaikaisille introituksille tyypillisiä, romaanista sävelmämurretta edustavia psalmisävelmiä. Germaanista sävelmämurretta edustavan Jespersønin gradualen vastaavan kadenssin sävelmä nousee h-sävelen asemasta c-sävelelle.

Seuraavassa sävelmäesimerkissä kuvataan pääsiäisajan Kyrie-sävelmässä ilmeneviä murre-eroja. Sävelmien erot ilmenevät kolmen ensimmäisen sävelen muodostamassa kuviossa, jossa romaanista GAH-sävelkulkua vastaavat germaaniset GAC-sävelet sekä säkeen lopun kahden viimeisen sävelen intervalliero. Romaanisen sävelmämurteen mukaisia ovat Tammelan gradualen (Graduale Tammelense, GT), Tukholman laulukirjan ensimmäinen osan, Westhin koodexin ja Urjalan käsikirjoituksen sävelmät. Germaanista sävelmämurretta edustavat tanskalainen Niels Jespersønin graduale vuodelta 1573, noin 1540 laadittu Högin kirkon käsikirjoitus ja Tukholman laulukirjan toinen osa (TLK2) ja tämän kanssa osittain saman henkilön laatima Antonius Canutin käsikirjoitus (Graduale Antonii Canuti, AC). Tukholman laulukirjan 1600-luvun puolella kirjoitettu Kyrie on germaaninen tanskalaisen Jespersønin ja Högin käsikirjoituksen tapaan. Westhin koodexi ja Tukholman laulukirjan varhaisempi käsikirjoitus (TLK1) seuraavat romaanista perinnettä Turun hiippakunnan perinteiden tapaan. Perusteelliset sävelmävertailut reformaatioajan käsikirjoitusten välillä ovat vielä suorittamatta, mutta sävelmämurteiden vaikutus sävelmiin vaikuttaa jo näiden esimerkkien perusteella ilmeiseltä.

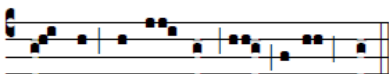
Romaanisia sävelmämuotoja:

GT 124r, TLK1 26r

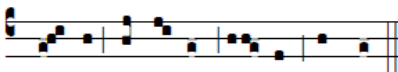
Ky-ri- e- ley-son.

MJW 7r, TLK1 21br, URJ 93r

Herre förbarma tigh öffuer oss.

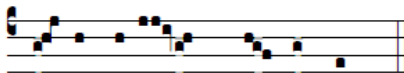
MJW 96r; URJ 99r, GT 11r

Herra armadha meidhän päälläm.

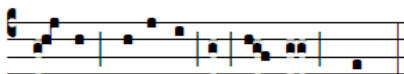
Germaaniaisia sävelmämuotoja:

NJG s. 191

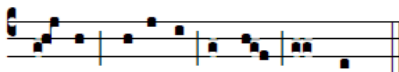
Ky- ri- e e- lei-son.

Hög s. 6;

Herre förbarma tigh öffuer oss.

TLK2, 218r; AC 10v

Herra armada meiden pällen.

Sävelmävertailu. Kyrie *Lux et origo* -sävelmän romaanisia ja germaaniaisia muotoja.

Teksti- ja sävelmävertailun tuloksia

Edellä on kohta kohdalta käynyt ilmi, että laulutekstien vertailu ei vahvista oletusta Westhin koodeksin ja Tukholman suomalaisen gradualen yhteisestä taustasta. Täysin samantaisia tekstejä ovat vain joulu- ja pääsiäissekvenssien kertosäkeistöt, joiden on oletettu olevan hyvin varhaisia suomenkielisiä leisejä. Koska ne ovat olleet kansan parissa yleisesti tunnettuja lauluja, ei ole mitään syytä ajatella, että ne olisivat joutuneet Tukholman gradualen nimenomaan Westhin koodeksista.

Eroja on selvästi enemmän kuin yhtäläisyyksiä. Antifonille *Veni Sancte Spiritus, replē* löytyy muista suomalaisista käsikirjoituksista tarkempia esikuvia kuin Westhin koodeksista. Joulusekvenssi *Laetabundus exultet fidelis* ja pääsiäissekvenssi *Victimae paschali laudes* ovat Westhillä proosaa mutta Tukholman gradualessa runomuotoisia ja jokseenkin tarkasti Finnon virsikirjan mukaisia. Sekvenssi *Sancti Spiritus adsit* on Westhillä ja Tukholman gradualessa käytännöllisesti katsoen samanlainen, mutta niin se on myös

Agricolan *Rukouskirjassa*, joten samanlaisuus ei todista mitään erityistä nimenomaan Westhin koodeksin ja Tukholman gradualen suhteesta. Nikean uskontunnustuksen versio on Tukholman gradualeessa uudempi kuin Westhin koodeksissa, ja myös tunnustusteksteihin liittyvät sävelmät ovat erilaiset. Sekvenssi *Veni Sancte Spiritus et emitte* on Tukholman gradualeessa ja Antonius Canutin käsikirjoituksessa selvästi erilainen kuin muissa suomalaisissa lähteissä, Westhin koodeksi mukaan lukien.

Tukholman gradualen sävelmistö näyttäisi liittyvän Turun hiippakunnalle tyypillisten sävelmistöjen sijasta ainakin osin germaanisiin lähteisiin. Messun ordinariumlaulujen osalta melodioiden yksityiskohdissa on yhtymäkohtia germaanisena lähteenä pidettyyn tanskalaiseen Niels Jespersønin gradualeen ja Högin käsikirjoitukseen. Myös sekvenssien sävelmät eroavat tyypillisistä Turun hiippakunnan käsikirjoitusten, kuten Westhin koodeksin, sekvenssien sävelmistä. Sen sijaan Tukholman käsikirjoituksen varhaisempi osa vaikuttaa ”turkulaiselta”. Muun muassa ruotsinkieliset messun ordinariumlaulut ovat samanlaiset kuin Westhin koodeksissa. Tämä ei kuitenkaan viittaa siihen, että käsikirjoituksella olisi yhteyksiä juuri Mathias Westhiin. Ruotsinkielisiä messun ordinariumlauluja lukuun ottamatta sisällöllisesti muita yhteisiä piirteitä Westhin koodeksilla ja Tukholman laulukirjalle ei ole.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että Tukholman gradualeen on koottu aineksia eri lähteistä. Mitään omaa teksti- tai sävelmätraditiota, joka sellaisenaan juontuisi Mathias Westhistä ja seurakunnan alkuvaiheista, ei ole osoitettavissa. Toisin sanoen Tukholman suomalaisesta gradualesta ei löydy mitään sellaista, mikä vahvistaisi olettamusta Mathias Westhistä seurakunnan ensimmäisenä suomalaisena saarnaajana. Huomattavan monissa tapauksissa Tukholman tekstien esikuvana näyttää olleen Finnon virsikirja, mutta sen lisäksi lähteitä on täytynyt olla muitakin. Kaikkia lauluja ei ylipäänsä ole Finnulla, eikä hänen virsikirjassaan ole ollut nuotteja, jotka gradualeessa ovat käsikirjoituksen olennainen osa. Itämurteille ominaisen *myö*-pronominin suosiminen, paperin ikä ja yhtymäkohdat Antonius Canutin käsikirjoitukseen tarjoavat hyvät perusteet olettaa, että Tukholman suomalaisen gradualen on koostanut seurakunnan viipurilaissyntyinen kirkkoherra Canutus Martini Carelius käsillä olleista aineksista aivan 1500-luvun lopulla.

LÄHTEET

Aineslähteet

- AGRICOLA, MIKAEL 1544: *Rucouskiria / Bibliasta*. Mikael Agricolan teokset I. Näköispainos. Helsinki, WSOY 1987. Saatavissa myös: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri1rk1_rdf.xml
- Codex Cumoensis*. Kansalliskirjasto EÖ12 ja C I 37.
- Codex Westh*. Kansalliskirjasto, C III 19.
- ERICUS ERICI 1621: *Postilla, Eli Ulgostoimitus, nijnen Ewangeliumitten päälle kuin ymbäri aiastaian, saarnatan Jumalan Seuracunnasa*. I. Osa. Stockholmis. Näköispainos. Toimittanut Martti Parvio. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1988.
- FINNO, JACOBUS 1583: [*Yxi Wähä Suomenkielinen Wirsikiria*. Stockholm]. Jaakko Finnon Virsikirja. Näköispainos. Jälkisanat Pentti Lempiäinen. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1988.

- F. m. = Fragmenta membranea – keskiaikaisten pergamenttfragmenttien kokoelma. Kansalliskirjasto. Saatavissa: <http://fragmenta.kansalliskirjasto.fi/>
- Graduale Antonii Canuti*. Kansalliskirjasto, AÖII 33.
- Graduale Tammelense*. ÅAB, havd. D 71/163. Åbo akademis bibliotek, handskriftsavldeining; KK, mf/ms 222. Saatavissa: <http://bibbild.abo.fi/Tammela/graduale/index.htm>
- HEMMINKI MASKULAINEN 1605?: [Virsi kirja.] Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/virret/hemm1605_rdf.xml
- Hög 1540 [?]. Musikhandskrift från Högs kyrka. Musikhandskrifter från Högs och Bjuråkers kyrkor, utgivna av Arthur Adell. Laurentius Petri sällskapets urkundsserie 1. Lund.
- JUUSTEN, PAULUS 1575: *Se Pyhä Messu*. Näköispainos. Toimittanut ja jälkikirjoituksella varustanut Martti Parvio. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1978.
- Liber Georgii Marci*. Kansallisarkisto: Porvoon tuomiokapitulin arkisto; Kansalliskirjasto mf/ms 223.
- Marttilan käsikirjoitus*. Turun maakunta-arkisto: Turun tuomiokapitulin arkisto: Gummeruksen kokoelma nro 6. Saatavissa: <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1309859>; Kansalliskirjasto mf/ms 232.
- Niels Jespersøns Graduale* 1573. Facsimileudgave med efterskrift af Erik Abrahamsen (1935), Erik Dal og Henrik Glahn. Udgivet af Dansk Organistog Kantorsamfund og Samfundet Dansk Kirkesang. Dan Fog Musikforlag. København 1986.
- Sancti Spiritus assit*; Helsinki, Kansalliskirjasto, F.m. I.252, fol. 6v. Saatavissa: http://fragmenta.kansalliskirjasto.fi/bitstream/handle/10024/523/F_m_I_252-0012.tif
- Skaran käsikirjoitus nro 5*. Musikhandskrift nr. 5, Skara stifts- och landsbibliotek.
- Tukholman käsikirjoitus I & II*. Tukholman suomalaisen kirkon arkisto. Käsikirjoituksesta kuvatut digitaaliset valokuvat kirjoittajien hallussa, kuvaaja Jorma Hannikainen.
- Urjalan käsikirjoitus*, Kansalliskirjasto, CÖIV 12.

Kirjallisuus

- HANNIKAINEN, JORMA 2012: Germaaniset ja romaaniset piirteet varhaisissa suomenkielisissä kirkkolauluissa. ANNA-ELENA PÄÄKKÖLÄ (toim.): *Suomen musiikkitiede 100 vuotta: juhlasymposiumin satoa. Finnish music research 100 years: proceedings of the celebrational symposium*. Suomen musiikkitieteellinen seura ry, Helsinki, 2012. Saatavissa: <http://mtsnet.files.wordpress.com/2012/02/suomenmusiikkitiede100julkaisu3.pdf>.
- 2013: Urjalan käsikirjoitus 1600-luvun alkupuolelta. TAPANI INNANEN, TEIJA PITKÄNEN ja TIMO ÄVIST (toim.): *Olavin ja Mikaelin jalanjäljissä. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja Hymnos* 2013, 39–54. Helsinki, Hymnologian ja liturgiikan seura.
- HÄKKINEN, KAISA 2012a: Johdatus Mikael Agricolan runoihin. KAISA HÄKKINEN (toim.): *Mikael Agricolan runokirja*. Wanhan suomen arkisto 6. Turku, Turun yliopisto.
- 2012b: Westhin koodeksin suhde Mikael Agricolan teoksiin. KAISA HÄKKINEN (toim.): *Tutkimuksia Westhin koodeksista*. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku.
- (toim.) 2012: *Codex Westh. Westhin koodeksin tekstit*. Wanhan suomen arkisto 5. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, suomen kieli. Turku.
- KNUUTILA, JYRKI 2010: Tukholman suomalaisen seurakunnan ”messukirja” ja jumalanpalveluselämän muuttuminen evankeliseksi 1500-luvulla. JORMA HANNIKAINEN (toim.): *Facultas ludendi. Erkki Tuppuraisen juhla kirja*, 79–113. Kuopio, Sibelius-Akatemia, Kuopion osasto.
- KURVINEN, P. J. I. 1929: *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEMPIÄINEN, PENTTI 1968: Canutus Martini Carelius. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 54–57, 63–86. Helsinki–Pieksämäki 1964–1967.
- LINDBERG, NILS J. 1998: *Paper comes to the North. Sources and Trade Routes of Paper in the Baltic Sea Region 1350–1700*. IPH – Monograph 2. Marburg/Lahn, IPH – International Association of Paper Historians.
- MURRAY, ROBERT 1954: *Finska församlingen i Stockholm*. Stockholm, Svenska kyrkans diakonistyrelsen

förlag.

- MÜNSTER, SEBASTIAN 1544: *Cosmographia. Beschreibung aller Lender*. Basel. Suomea koskeva osa saatavissa: <http://sl.doria.fi/helmi/bk/rv/fem970026/>
- MÄKELÄ-ALITALO, ANNELI 2012: Rudimentan käsialan ikä. PETRI LAUERMA (toim.): *Rudimenta linguae Finnicae breviter delineata*, 15–16. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1380. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PIHLAJAMAA, LAURI 2010: Tukholman seurakunnan ensimmäinen saarnaaja: Mathias Westh? *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 100, 71–92. Saatavissa myös verkossa: <http://elektra.helsinki.fi/se/s/0356-0767/100/tukholma.pdf>
- RAPOLA, MARTTI 1934: Vanhan runon kuvastelua parissa 1500-luvun virressä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 14, 149–169. Helsinki, Kalevalaseura
- SCHALIN, OLAV D. 1946: *Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland I*. Helsingfors, Svenska Litteratursällskapet.
- SERENIUS, SIGTRYGG 1944: *Den heliga mässans liturgiska förnyelse genom Johan III*. Åbo, Sanct Henrikskretsen r.f.
- 1966: *Liturgia Svecanae ecclesiae catholicae et orthodoxae conformis. En liturgihistorisk undersökning med särskild hänsyn till struktur och förlagor*. Acta Academiae Aboensis, Ser. A. Humaniora. Vol. 33 nr 1. Åbo, Åbo Akademi.
- TAITTO, ILKKA 1992: *Documenta gregoriana. Latinalaisen kirkkolaulun lähteitä Suomessa*. Porvoo 1992.
- 1998: *Missa et Officium Sancti Henrici. Suomen suojelupyhityksen liturgian keskeiset lauluosat*. Toim. ILKKA TAITTO. Helsinki, SULASOL Suomen Laulajain ja Soittajain Liitto r.y.
- 2002: *Graduale Aboense. Näköispainos käsikirjoituskatkelmasta 1397–1406*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 856. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TARKIAINEN, KARI 1990: *Finnarnas historia i Sverige* 1. Helsinki, Suomen historiallinen seura.
- TUPPURAINEN, ERKKI 1999: Tukholman suomalaisen kirkon musiikkikäsikirjoitukset. *Hymnos* 1999, 25–30. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Kuopio, Hymnologian ja liturgiikan seura.
- (toim.) 2012: *Codex Westh. Westhin koodeksin kirkkolaulut*. Toimittaja ERKKI TUPPURAINEN, muu toimituskunta KAISA HÄKKINEN, JORMA HANNIKAINEN ja JYRKI KNUUTILA. DocMus-tohtori-koulun julkaisuja 2. Helsinki, Sibelius-Akatemia.
- TUPPURAINEN, ERKKI – JORMA HANNIKAINEN 2010: *Suomenkielisiä kirkkolauluja 1500–1600-luvuilta*. Kirkkomusiikin osaston ja Kuopion osaston julkaisuja 33. Kuopio, Sibelius-Akatemia.

KAISA HÄKKINEN – JORMA HANNIKAINEN: *The Oldest Lutheran Graduale of the Finnish Congregation of Stockholm*

As the Protestant Reformation and Lutheranism started spreading in Finland in the first half of the 16th century, the Swedish-speaking minority had the opportunity to use the Swedish translations of the Swedish Reformer Olaus Petri and his colleagues, but for the Finnish-speaking majority, Swedish was as opaque as Latin. Therefore, it was essential to set out a challenging effort: the translation of liturgical texts into a language with no literate background at all. The first translator known by name was Michael Agricola, a clergyman and clerk who was working as chancellor to Bishop Martinus Skytte in Turku. Over a ten-year period (1543–1552), he managed to publish altogether nine books, among them a prayer book (*Rukouskirja*), an agenda (*Käsikirja*), a missal (*Missale*), a psalter (*Psalttari*), the New Testament and some parts of the Old Testament.

Agricola was very successful in his literary works, but he was not alone. At the very time the liturgical language shift from Latin to Finnish took place in Finland – most probably in 1537 – Agricola was not even in Turku but in Wittenberg. So, there must have been other Reformers and translators to work on the

necessary texts in Finnish. The oldest translations remained only in the form of manuscripts, among them a manuscript of 144 folios entitled *Codex Westh*. Its name refers to a clergyman by the name of Mathias Westh who was the owner and possibly the author of the manuscript. In contrast to the printed works of the time, most of the original manuscripts of the Reformation period are rich in musical notations.

The first worship services in Finnish were obviously not performed in Turku or anywhere else in Finland but in Stockholm, where the first Finnish preacher of the congregation was appointed as early as 1533. There were a considerable number of Finnish workers, servants, handicraftsmen, sailors, clerks and other Finnish-speaking people in the Swedish capital, and as the vernaculars were to be adopted in liturgical undertakings by order of the city council of Stockholm, Finnish had to be introduced as well. Some old manuscripts written in Finnish still exist in the archives of the Finnish congregation of Stockholm. These manuscripts so far have not been published.

Agricola's missal was printed in 1549, but the Lutheran liturgical reform and the introduction of the vernacular had actually taken place more than ten years earlier. While awaiting some printed materials, Finnish clergymen used manuscripts which could have been their own translations, or copied or adapted from other sources. So, there are several versions of the "same" texts that can be compared to one another. In addition to texts, musical notations must also be taken into consideration as liturgical manuscripts are concerned.

Now, an old songbook, the Lutheran graduale of the Finnish congregation of Stockholm, has been compared with corresponding text translations of Agricola as well as the most important manuscript dating back to the Finnish Reformation era, the *Codex Westh*.

We do not know much about Mathias Westh as a person. He was appointed as chaplain in Rauma, a municipality not far from Turku, at the time he entered his name and the year 1546 in the *Codex*. He died in 1549. Some time ago, a theory was launched that Mathias Westh may have been the first Finnish preacher of the Finnish congregation of Stockholm before he came to Rauma.

For this reason, the Lutheran graduale of Stockholm has been compared with corresponding elements, both textual and musical, of *Codex Westh* in order to discover whether there is some evidence to connect the manuscripts to each other. Even if some lexical similarities absent from Agricola's works have been pointed out, the overall result seems to indicate that there is no connection. There are a few texts in *Codex Westh* and the graduale which are practically identical to one another, but those same texts are identical in some other sources of the Reformation era as well. So a natural explanation for this similarity seems to be a well-established tradition. In most cases, the closest model for the graduale is the hymnal by Jacobus Finno, printed in 1583. On the other hand, there is no sign of its influence on the second hymnal written in Finnish by Hemmingus Henrici which was probably printed in 1605. A watermark analysis suggests that the paper of the Finnish graduale was manufactured in the 1590s. So, it becomes apparent that the Finnish compiler of the Lutheran graduale of Stockholm must have been some Finnish clergyman working in the Finnish congregation of Stockholm during the last decade of the 16th century, and the graduale has no direct connection to Mathias Westh.

Kaisa Häkkinen
kaisa.hakkinen@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, 20014 Turun yliopisto

Jorma Hannikainen
jorma.hannikainen@siba.fi
Sibelius-Akatemia, PL 30, 00097 Taideyliopisto